

ettiği görülmektedir (*Ḥadā'ıku's-sihr*, s. 33-34).

Süyûti'nin de belirttiği gibi (*el-İtkân*, II, 238-239; *Mu'terakû'l-akrân*, I, 62) hüsn-i tehallus (berâat-i tehallus), hüsn-i matlab (ahsen-i matlab) ve hüsn-i taleb, olay ve konu arasındaki ilgiyi ifade etmeleri bakımından benzer türlerdir. Hüsn-i tehallus (berâat-i tehallus, hüsn-i hurûc, hüsn-i intikâl) genellikle kasidelerde övgüye geçenken, hüsn-i matlab yeni bir temaya başlarken düşürülen münasebet ifadeleri olduğu gibi hüsn-i taleb de (berâat-i taleb) talep ifadelerinin özenle seçilmiş, saygı belirten, isteği ima ve işaretlerle arzeden sözler olarak talebe münasip düşen geçiş ifadeleri demektir. Tîbî, "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım isteriz" (Fâtîha 1/5) âyetinin ilk kısmı olan, "Ancak sana ibadet ederiz" cümlesini Allah'tan yardım talebine güzel bir vesile olduğu için hüsn-i matlaba, şu âyeti de hüsn-i matlab ile hüsn-i tehallusun birleşmesine örnek olarak zikreder: "Ey Muhammed! Onlara İbrâhîm'in kıssasını anlat. İbrâhîm babasına ve milletine, 'Nele-re tapıyorsunuz?' demişti. 'Putlara tapıyoruz, onlara bağlanıp duruyoruz' demişlerdi. İbrâhîm, 'Çağırdığınız zaman duyarlar veya size bir fayda verirler mi?' diye sormuştu. 'Hayır, ama babalarımızı bu şekilde ibadet ederken bulduk' demişlerdi. İbrâhîm, 'Eski atalarınızın ve sizin nele-re taptığınızı görüyor musunuz? Doğrusu onlar benim düşmanımdır; dostum ancak âlemlerin rabbidir. Beni yaratan da doğru yola eriştiren de O'dur. Beni yediren de içiren de O'dur. Hasta olduğumda bana O şifa verir. Beni öldürecek, sonra da diriltecek olan O'dur. Âhiret gününde yanılığımı bana bağışlamasını umduğum O'dur. Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasında kat" (eş-Şuarâ 26/69-83). Bu âyette putların kınanmasından Allah'ı methe geçerken, "Doğrusu onlar benim düşmanımdır; dostum ancak âlemlerin rabbidir" ifadesi, övgüye geçişte zıtlık ilgisinden faydalanılarak düşürülen güzel bir vesile, yergi ve övgü gibi iki zıt temayı kaynaştıran yerinde bir ilgidir. Ayrıca bu geçiş ve onu takip eden övgü ifadeleri de hikmet isteğine ve sâlihlerden olma talebine bir vesile teşkil ettiğinden âyet hem hüsn-i tehallus hem de hüsn-i matlab konusunda örnek gösterilmiştir.

Tîbî'nin zikrettiği Ebû Nüvâs'a ait şu kıta bu türün en güzel örneklerindendir: "Yâ rabbi! Her ne kadar günahlarım çok ve büyükle de ben biliyorum ki senin af-

fın onlardan daha büyüktür. Sen sadece sâlihlerle ümit veriyorsan günahkârlar ki-me dua etsin, kimden ümitvar olsun? Yâ rabbi! Emrettiğin gibi sana dua etmede ve yakarmadayım, sana uzanan ellerimi boş çevirirsen bana kim merhamet eder? Senin katında tek çarem senin güzel afına ümidim, inancım ve teslimiyetimidir" (*Divân*, s. 618; Tîbî, s. 464-465). Dualarda bu türle ilgili güzel ve bol malzeme bulmak mümkündür. Nitekim Âdem, Nûh, İbrâhîm, Yûsuf, Hârûn, Yûnus, Eyyûb, Zekerîyyâ ve İsâ gibi peygamberlerin dilinden nakledilenler başta olmak üzere Kur'an'da geçen dualarda hüsn-i matlab örnekleri bulunmaktadır (bk. Âl-i İmrân 3/190-194; el-Mâide 5/116-118; el-A'râf 7/123, 150-151; Yûsuf 12/101; İbrâhîm 14/37-41; el-Enbiyâ 21/83, 87).

H. Eyyûb'un, "Başıma bir belâ geldi, sen merhametlilerin en merhametlisisin" (el-Enbiyâ 21/83) meâlindeki duasında görüldüğü gibi talebin örtülü bir biçimde ifadesi de hüsn-i matlabın şartlarındandır. Safiyyüddin el-Hillî'nin, "İçimdeki hâceti bilmedesin, sen onu dilimle ifadede münazzehsin" (*Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye*, s. 316) anlamındaki beytinde olduğu gibi bed'iyyât sahiplerinin bu tür için nazmettiği örnek beyitlerin çoğunda bu özellik görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 388; Ebû Nüvâs, *Divân* (nşr. Ahmed Abdülmecîd el-Gazâlî), Kahire 1953, s. 618; Reşîdüddin Vatvât, *Ḥadā'ıku's-sihr fî deka'iki's-şî'r* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1342, s. 33-34; Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî, *Hüsn-nû't-tevessül ilâ şinâ'ati'l-teressül* (nşr. Ekrem Osman Yûsuf), Bağdad 1980, s. 255; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, VII, 135; Tîbî, *el-Tibyân fî 'ilmi-me'ânî ve'l-bed'i' ve'l-beyân* (nşr. Hâdî Atıyye), Beyrut 1407/1987, s. 464-466; Safiyyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye* (nşr. Nesîb Neşâvî), Dimaşk 1403/1983, s. 316, 318-319; İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Fevâ'idü'l-müşevvak ilâ 'ulûmi'l-Kur'ân ve 'ilmi'l-beyân*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Mütebbi), s. 257; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, Kahire 1304, s. 453-454, 458-459; Süyûtî, *el-İtkân* (Beyrut), II, 238-239; a.mlf., *Mu'terakû'l-akrân fî 'icâzi'l-Kur'ân* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1392/1973, I, 62; Âişe el-Bâûniyye, *el-Fethu'l-mübîn fî medhi'l-Emîn* (İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb* içinde), Kahire 1304, s. 454-456; Nablusî, *Neşâtü'l-ezhâr 'alâ nese-mâti'l-es-hâr fî medhi'l-nebiyyi'l-muhtâr*, Beyrut 1404/1984, s. 308-309; Ahmed Matlûb, *Mu'cemû'l-muştalahâtü'l-belâğîyye ve te'tavvürü-hâ*, Bağdad 1406/1986, II, 442; İ'nâm Fevval Akkâvî, *el-Mu'cemû'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-belâğa*, Beyrut 1413/1992, s. 540; Muhammed Al-tuncî - Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemû'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-luğa*, Beyrut 1414/1993, I, 129, 287.

İSMAİL DURMUŞ

HÜSN-i NESAK

(bk. TENSİK).

HÜSN-i TALEB

(bk. HÜSN-i MATLAB).

HÜSN-i TA'LİL

(حسن تعليل)

Bir olay ve olgunun kendisini veya oluş şeklini gerçeğinden farklı sebeplere bağlama amacıyla yapılan edebî sanat.

Sözlükte "güzel sebep gösterme" anlamına gelen hüsn-i ta'lîl, bir edebiyat terimi olarak herhangi bir olayı gerçek sebebinden farklı, fakat daha güzel ve ifade edilmek istenen fikre uygun bir sebeple oluyormuş gibi gösterme sanatıdır. Arap edebiyatında anlamı ve ifadeyi güçlendiren sanatlardan sayılan hüsn-i ta'lîl, olayların gerçek sebebinin görmezlikten gelerek övgü veya yergide bir şeyi olduğundan daha güzel ya da daha kötü gösterip okuyucuda farklı imajlar uyandırmak amacıyla yapılır. Teftâzânî'ye göre olayın gerçek sebebi ortaya konulacak olursa o zaman sanat adına yapılacak bir şey kalmaz (*el-Mufaşşal*, s. 436). Bazı belâgat âlimleri, olayın sebebinin gerçek veya hayalî olmasından ziyade onun açık ve kapalı olması üzerinde durmuş, sebeple sebep olanın cümle içindeki konumuna dikkat çekmişlerdir.

Arap edebiyatında bu sanattan "el-istidlâl bi't-ta'lîl" adıyla ilk bahseden kişi İbn Sinân el-Hafâcî'dir (ö. 466/1073). Hafâcî, bu kavramın tanımını yapmadan gerçek ve hayalî sebebe dayanan ta'lîle dair örnekler verir (*Sırrü'l-feşâhâ*, s. 277). Daha sonra Abdülkâhir el-Cürcânî, teşbih sanatının somut ve soyut unsurları münasebetiyle hüsn-i ta'lîle geniş yer vermiş, onu akla ve hayale dayalı olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Hayal ürünü olan kavramları "et-tahyîl, et-ta'lîl, el-ma'ne't-tahyîl, et-ta'lîlüt-t-tahyîl, et-tahyîl maa't-ta'lîl, el-illetü gayrû hakikiyye" terimleriyle karşılarken (*Esrârü'l-belâğa*, s. 245-278) hem mutlak ta'lîl hem de hüsn-i ta'lîlle ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur. Yeni şairlerin (muhdesün, müteah-hirîn) bu edebî sanatı kullanarak çok güzel örnekler ortaya koyduklarını söyleyen

Cürcânî, bir ta'lîl ve tahyîl çeşidi olarak gördüğü hüsn-i ta'lîli, "şairin bir iş veya oluşun bilinen yaygın sebebini terk ederek kendince daha uygun bir sebep bulması" şeklinde tarif eder. Olayın sebebi- nin hayalî ve gerçek olmasına, teşbih temeline dayanıp dayanmamasına göre hüsn-i ta'lîlin ayrıntıları üzerinde durarak örneklerle açıklamalarda bulunur (a.g.e., s. 256-278).

Arap edebiyatında hüsn-i ta'lîl tabirini ilk kullanan Fahreddin er-Râzî (*Nihâyetü'l-İcâz*, s. 297) nazım çeşitlerinden saydığı hüsn-i ta'lîlin isim ve tanımı ile Zemahşerî'ye nisbet edilen örnek beyti zikrederken Reşîdüddin Vatvât'ın Farsça *Hadâ'îku's-sihr* adlı eserinden etkilenmiştir (krş. s. 84-85). Buna göre hüsn-i ta'lîl, bir beyitte biri diğerinin sebebi olan iki vâfın birlikte anılmasıdır. Bu ise daha çok söz dizimi esas alınarak yapılmış, mutlak ta'lîle daha uygun bir tanım olmakla birlikte verilen örnek hüsn-i ta'lîle ilgilidir. Bu edebî sanatla alakalı olarak hayalî sebebin ortaya konulmasında ısrar bulunduğu için belâgat âlimleri "sanki, gibi" şeklinde zan ve şüphe ifadeleri içeren ta'lîl türünü bizzat hüsn-i ta'lîl değil ona bağlı bir alt konu olarak kabul etmişlerdir (Teftâzânî, s. 439). Kur'an'da hüsn-i ta'lîl örnekleri bulunmamasına karşılık gerçek sebep zikrine dayalı ta'lîller mevcuttur.

İster nazım ister nesir olsun bir eserde kullanılan edebî sanatların doğrudan veya dolaylı olarak hüsn-i ta'lîlle bir ilişkisi vardır. Bu sebeple edebiyatın baştan sona hüsn-i ta'lîlden ibaret olduğunu söylemek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 388-389; II, 1045; İbn Sî-nân el-Hafâcî, *Sırrü'l-feşâha*, Beyrut 1402/1982, s. 277; Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâğa* (nşr. H. Ritter), Beyrut 1403/1983, s. 241-282; Reşîdüddin Vatvât, *Hadâ'îku's-sihr fî de-kâ'iki's-şî'r* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1342 hş., s. 84-85; Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz fî dirâyet-i'l-i'câz* (nşr. Bekrî Seyh Emîn), Beyrut 1985, 297; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrü'l-tahbîr* (nşr. Hıfînî M. Şeref), Kahire 1383, s. 309-313; a.mlf., *Bed'i'ü'l-Kur'an* (nşr. Hıfînî M. Şeref), Kahire 1392/1972, s. 109; Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî, *Hüsnü'l-teveşşül ilâ şîna'ati'l-teressül* (nşr. Ekrem Osman Yûsuf), Bağdat 1980, s. 223-224; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, VII, 115-116; İbnü'l-Esrîr el-Halebî, *Cevherü'l-Kenz: Telhîşu Kenzi'l-berâ'a* (nşr. M. Zağlûl Sellâm), İskenderiye 1983, s. 239; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmü'l-belâğa* (nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî), Kahire 1400/1980, II, 518-523; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *eṭ-ṭirâzü'l-mütezzammin li-esrâri'l-belâğa* (nşr. Abdüsselâm Şâhin), Beyrut 1415/1995, s. 465-466; Safiyyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedi'üyye*

(nşr. Nesîb Neşâvî), Dimaşk 1403/1983, s. 283-284; Teftâzânî, *el-Muṭavvel 'ale't-Telhîş*, İstanbul 1309, s. 436-439; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, Kahire 1304, s. 416-417.

İSMAİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Türk edebiyatında hüsn-i ta'lîl, Arap belâgatına göre fazla ayrıntılı olmayıp daha yalın bir söz sanatıdır ve belâgatın bed'i bahsinde yer alır. Bu sanata "hüsn-i tevcîh" de denilir. Edebî sanatları psikolojik temellere dayandırarak yeni bir tasnif denemesi yapan Ali Nihad Tarlan, hüsn-i ta'lîli heyecana bağlı ve doğrudan doğruya heyecan mahsulü sanatlar arasında göstermiştir.

Şiir sanatının hayale verdiği önem itibarıyla hüsn-i ta'lîl, bir olayın gerçek sebebinin göz ardı edilerek heyecan unsurunun ön plana çıkarılmasını sağlar. Şairin, olup bitenleri hakikî ve mantıkî sebeplerden başka ruha cazip gelen hayalî sebeplere bağlaması yahut aklî verileri örtüp onun yerine gönlündeki özlemleri ön plana çıkarması ifadeyi güçlendirir. Hadiselere o andaki ruh halinin yorumunu katmak, hayatı ve dış dünyayı kendisine nasıl geliyor-sa öyle algılamak isteyen her sanatkar hüsn-i ta'lîle başvurur. Şiirde ise şairin ümitsizlikleri, karamsarlıkları, üzüntü veya kuruntuları kadar ümitleri, tesellileri, mutlulukları, idealleri veya sevinçleri de belli bir heyecanın mahsulü olarak hüsn-i ta'lîl yoluyla kolayca anlatılabilir. Özellikle kendisi için eşyada bir mânevî mesaj yahut derin hakikatler aramaya meyilli şairlerde hüsn-i ta'lîle sık rastlanır. Bu şairlere göre yağmurun yağışı semanın kendisi için ağlamasına, güneşe bakınca gözlerinin yaşarması güneşe benzeyen sevgiliyi anıp hasretle göz yaşı dökmesine, şarabın kırmızı oluşu güzellerin dudağındaki rengi görünce kendinden utanıp kızarmasına, miskin siyahlığı yüzünün karalığına, yol kenarlarındaki servilerin sıra sıra dizilişi oradan geçecek olan servi boy-luyu seyretme arzusuna bağlı tecellîler olarak algılanabilir. Bu bakımdan Arap, Fars ve Türk belâgatlarında önemli bir edebî sanat kabul edilen hüsn-i ta'lîl sebepten ziyade sonuçla ilgili bir anlam zenginliğine sahiptir ve genellikle ilk mısra-da anlatılan olay, ikinci mısra-da alışılmışın dışında bir sebeple izah edilmek suretiyle gerçekleştirilir. Böylece zikredilen gerçek dışı sebep, sözü edilen oluşuma uygun analogik bir sonuç doğurarak muhatabı hızla aynı hissî mantık silsilesi içine çekip hayrete düşürür. Öne sürdüğü

sebeplerin hale uygunluğuna inanan bir sanatçının bilinen şeyleri bilinmeyen sebeplerle açıklama yolunu denediği hüsn-i ta'lîlin başarısı muhatapta uyandırdığı heyecanla ölçülür. Meselâ Fuzûlî "Su Kasisi"ndeki, "Hâk-i pâyine yetem der ömrlerdir muttasıl / Başını taştan taşta vurup gezer âvâre su" beytinde suyun (Dicle ırmağı) gürül gürül akışını, Hz. Peygamber'in ayağının toprağına ulaşabil-mek için hasretle başını taştan taşta vurarak ilerlemesi şeklinde göstermektedir. Necâtî'nin, "Lâle-hadler yine gülşen-de neler etmediler / Servi yürütmediler gonca-yı söyletmediler" beytinde de lâle yanaklı güzellerin gül bahçesine girmesiyle servinin olduğu yerde çakılıp kaldığı, goncanın da dilinin tutulduğu ifade edilmektedir. Gerçekte servi zaten yerde sabit durmakta, goncanın da söz söyleme gibi bir özelliği bulunmamaktadır. Necâtî Bey bu gerçek sebeplere şairane bir üslûpla biri sevgilinin boyunu, diğeri de dudağını görmekle kendilerinden geçip bu özelliklerini yitirdikleri şeklinde bir yorum ve izah getirmektedir.

Hüsn-i ta'lîl, gerçek sebebi maksatlı olarak bilmezlikten gelerek (tecâhül-i ârif) onun yerine başkasını koymak bakımından teşbih sanatlarına benzer. Ancak teşbihin unsurlarını müşahhas varlıklar oluştururken hüsn-i ta'lîlde müşahhas varlıklar mücerred duygu ve hayallerle izah edilir.

Belâgat kitaplarının bir kısmı, hüsn-i ta'lîli sebebin yahut ispatın mümkün olup olmaması yönünden alt bahislere ayırmışlardır (meselâ bk. Bilgegil, s. 212-216; Muallim Nâcî, s. 14). Gösterilen sebebin kati olmaması halinde şibh-i hüsn-i ta'lîl (yarı hüsn-i ta'lîl) ortaya çıkar. Bu durum-da ifade "galiba, sanki, âdetâ, meğer" gibi zan bildiren bir kelime yer alır. "Bâriş-i bâran müsâdif düştü hicran şânına / Oldu sandım hâlime rahm eyleyip giryan sehâb" beytinde (a.g.e., a.y.), şairin yağmurun yağmasını kendi haline ağlamak şeklinde gösterirken "sandım" diyerek şüphesini bildirmesi hüsn-i ta'lîli yarıya indirmektedir.

Hüsn-i ta'lîl klasik Türk şiirinde sıkça kullanılmıştır. Ancak şairler, sanat gösterme gayretinden ziyade tabii olarak zihinlerine gelveren ifadelerdeki hüsn-i ta'lîli tercih etmişler, hatta zarif insanlar da konuşmaları arasında sık sık bu sanattan faydalanarak nükteler yapmışlardır. İki bûklüm olup güçlükte yürüyen bir ihtiyarın, "Böyle ne yapıyorsunuz?" sorusu-